
UOT 7.031(4/9)

İradə Köçərli
sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
(Azərbaycan)
i.kocharli@gmail.ru

QAZAXISTANIN BAŞ AKINI – ABAY **(Abay Kunanbayev-175)**

Xülasə. Abay qazax mədəniyyəti və incəsənəti tarixinə musiqi reformatoru kimi də daxil olub. O, öz yaradıcılığı ilə qazax xalq mahnısının hüdudlarını genişləndirmiş, ona yeni məzmun, yeni forma gətirmiş, janr sistemini genişləndirmişdir. O, yazdığı mahnılara yeni melo-intonasiya, metr-ritmik, forma və s. xüsusiyyətlər daxil etmişdir: romans janrına xas olan geniş melodiyalar, axıcı oxumalar, yeni intonasiyalar, ritmik formullar və s. Eyni zamanda, Abay mahnıların obrazlı-məzmun quruluşuna da yeniliklər gətirərək, onların lirik-psixoloji ovqatını dərinləşdirmiş, yazdığı havalara ciddi-dramatik elementlər daxil etmiş, təbiət və məhəbbət lirikasını fəlsəfi, humanist, maarifpərvər ideyalarla zənginləşdirmişdir. Bu baxımdan, Abay, öz yaradıcılığı ilə, qazax mahnısının intonasiya lüğətini genişləndirmiş, qazax milli melosuna özəlliklər daxil etmişdir.

Abayın musiqi təhsili, not üzrə bilikləri olmamış, sözlərinə qoşduğu nəğmələri yazıya almamışdır. Abayın indiki dövrədək 60-dan çox mahnısı folklorçular tərəfindən toplanmış və nota salınmışdır. O, özü də həm oxumağı və həm də dombrada çalmağı bacarmışdır. Deyilənlərə görə, onun güclü səsi, geniş səs diapazonu da olmamışdır. Lakin ifasının səmimiliyi və dərinliyi, səsinin rəngi ilə, melodiyanın, şeirin poetik gözəlliyinin, sözün hikmətinin ilhamla, hiss və həyəcanla çatdırması ilə çox ürəkləri çırpındıra bilmişdir.

Abayın musiqi dili xalq melodikasından doğmuşdur və qazax xalq musiqinə çox yaxındır. Onun yaratdığı mahnılar akın ənənələrinin bədii təcrübəsinə, qazax xalqının mahnı yaradıcılığına xas olan nəqlilik xüsusiyyətlərinə istinad edir.

Açar sözlər: Abay, mahnı, küy, dombra, akın.

Dünyaya qapıları sənin üçün açan nəğmədir,
Külünü torpağa kədərlə aparən da nəğmədir,
Həyatın sevincinin yol yoldaşı da nəğmədir.
Onu içinə çək, dəyər ver, sev.

Giriş. “Sevinc və kədər, həyat və ölüm, gənclik və ahıllıq – bütün bunların hər biri mahnıdır. Mahnı sirlərlə doludur. Mahnı hər şeyə qadirdir. Mahnı – çağırır, şənləndirir, təskinlik verir. Mahnsız həyat yoxdur”.

Bu müdrik sözlər böyük qazax şairi, filosof, mütəfəkkir, bəstəkar Abay Kunanbayevə məxsusdur. Bu heyranedicilikləmlər musiqini bütün vücudu ilə duyan, ona bu dərəcədə - həyatın özü qədər dəyər, önəm və məna verə bilən, böyük ruh sahibi olan bir insanın rəsmi cızır. Abay, özünün dediyi kimi, “içinə çəkərək, sevrək” yaratdığı füsunkar nəğmələri ilə ürəkləri fəth edib, insanları təsirləndirib, qəlbinin ən incə tellərini yerindən oyadıb, könülləri oxşayıb. Artıq neçə illərdir ki, nəsildən-nəslə ötürülərək Qazax xalqının, eləcə də, bütün bəşəriyyətin milli sərvətinə çevrilib. Onu xalqa sevdiren, tanıdan da hikmətli, sözlü-söhbətli şeirləri və mahnıları olub. Abayın yaratdığı nəğmələr qazax elinin ucsuz-bucaqsız çöllərini, qədim türklərin məğrur izlərini, ulu çağların “qeybdən xəbər verən” sirli sədalarını özündə canlandırır.

Əsas materialının şərh. Abayın mahnıları ilk dəfə 1926-cı ildə məşhur musiqişünas N.F.Findeyzenin redaktəsi altında çapdan çıxmış, A.E.Bimboesin tərtib etdiyi “25 qırğız (qazax) mahnısı” [1] toplusuna daxil edilmişdir. Daha sonra rus bəstəkarı və etnoqrafı A.V.Zatayeviç “Qazax xalqının 1000 mahnısı” [2] etnoqrafik toplusuna Abayın daha bir neçə mahnısını salaraq çap etdirmişdir. 1954-cü ildə isə ilk dəfə Qazaxıstanda B.Q.Yerzakoviçin redaksiyası altında toplu [3] çapdan çıxmış və Abayın yazdığı ən məşhur mahnılar bura daxil edilmişdir. Bu toplusunun yaranması ilə Abayın musiqi yaradıcılığına maraq artmış, elmi baxımdan öyrənilməyə başlanmış və beləliklə də, “Musiqi Abayşünaslığı” elmi istiqamətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Abayın mahnıları haqqında çoxlu sayda elmi tədqiqat işləri, məqalə, oçerklər yazılmış və bu araşdırmalar nəticəsində Abayın mahnı yaradıcılığı qazax xalqının mahnıçılıq ənənələrinin zirvəsi olaraq dəyərləndirilmişdir. Abayın bir filosof, mütəfəkkir, şair kimi irəli sürdüyü fikirlər, etik-estetik görüşlər, təbii olaraq onun mahnı yaradıcılığının başlıca qaynağına çevrilmiş və qazax musiqisində yeni bir mərhələnin başlanğıcının əsasını qoymuşdur.

O qazax realistik poeziyasının əsasını qoyduğu kimi, uyğun olaraq realistik mahnı janrının da banisi hesab olunur.

Abayın musiqi təhsili, not üzrə bilikləri olmamışdır. Bu səbəbdən, sözlərinə qoşduğu nəğmələri yazıya almamış və onlar şifahi şəkildə ağızdan-ağıza ötürülmüşdür. Abayın indiki dövrədək 60-dan çox mahnısı folklorçular tərəfindən toplanmış və yazıya alınmışdır. Onların içərisində ayrı-ayrı musiqiçilərin ifasından yazılmış mahnı variantları da vardır.

Abay Semey vilayətində doğulmuş, aulda yaşamış, akınlar və xalq nəğməkarları, peşəkar musiqiçilər, küyçülərin yaradıcılığı ilə təmasda böyümüşdür. O, xalq yaradıcılığını bütün qəlbi ilə sevmiş, məşhur söz və musiqi sənətkarlarının, ifaçıların yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuşdur. O, özü də həm oxumağı və həm də dombrada çalmağı bacarmışdır. O, əsasən öz mahnılarını yalnız yaxın çevrəsində - dostlarının, yaxınlarının və aula gələn peşəkar nəğməkar və akınların əhatəsində ifa etmişdir. Bu səbəbdən, Abay geniş xalq kütlələri arasında bir nəğməkar kimi bir o qədər də populyar olmamışdır. Çünki, bir çox xalq nəğməkarları, akınlar kimi, el-el, oba-oba gəzib-dolaşmamışdır, lakin qoşduğu nəğmələr isə, tez bir zamanda kəndləri, aulları aşmış, şəhərlərə, yaxın vilayətlərə geniş yayılaraq yaddaşlara həkk olunmuşdur. Deyilənlərə görə, onun güclü səsi, geniş səs diapazonu da olmamışdır. Lakin ifasının səmimiliyi və dərinliyi, səsinin rəngi ilə, şeirin poetik gözəlliyinin, sözün hikmətinin ilhamla, hiss və həyəcanla, ehtirasla çatdırması ilə çox ürəkləri çırpındıra bilmişdir.

Abay qazax musiqi mədəniyyəti tarixinə musiqi reformatoru kimi daxil olub. O, öz yaradıcılığı ilə qazax xalq mahnısının həddlərini genişləndirmiş, ona yeni məzmun, yeni forma gətirmiş, janr sistemini genişləndirmişdir.

O novator bəstəkar kimi, yazdığı mahnılara yeni melo-intonasiya, metr-ritmik, forma və s. xüsusiyyətlər daxil etmişdir: romans janrına xas olan geniş melodiya, axıcı oxumalar, yeni intonasiyalar, ritmik formullar və s. Eyni zamanda, Abay mahnıların obrazlı-məzmun quruluşuna da yeniliklər gətirərək, onların lirik-psixoloji ovqatını dərinləşdirmiş, yazdığı havalara ciddi-dramatik elementlər daxil etmiş, təbiət və məhəbbət lirikasını fəlsəfi, humanist, maarifpərvər ideyalarla zənginləşdirmişdir. Bu baxımdan, Abay öz yaradıcılığı ilə, qazax mahnısının intonasiya lüğətini genişləndirmiş, qazax milli melosunu bir qədər də dərinləşdirərək yeni özəlliklər daxil etmişdir.

Abayın musiqi dili xalq melodikasından doğmuşdur və qazax xalq musiqinə çox yaxındır. Onun yaratdığı mahnılar akın ənənələrinin

bədii təcrübəsinə, qazax xalqının mahnı yaradıcılığına xas olan nəqlilik xüsusiyyətlərinə istinad edir. O xalq mahnı ənənələrini dərinləndirən öyrənir və öz mahnılarını da bu ənənələr çərçivəsində yazırdı. O, yenilik xətinə çoxəsrlək ənənələrin qırılmasına etiraz edir, yalnız milli ruhda əsərlərin yaradılmasına çağırırdı.

O, əsasında qədim əfsanə, rəvayətlərin, tarixi hadisələrin, qəhrəmanlıq dastanlarının dayandığı qopuz (komız) küylərinə böyük qiymət vermiş, küylərdə “müdrikin kəlamında olduğu qədər düşüncə və fikir var” sözlərini söyləmişdir. O küylərin mahiyyətini, musiqi ruhunu çox dürüst açır və poetik bir dillə onları “Sözsüz mahnılar” adlandırır. Abay küylərin “qəmli dili”ni, emosional təsir gücünün böyük olduğunu vurğulayır, küy melodiylarının müxtəlifliyini, çoxçalarlılığını özünə xas bədii şəkildə, mənalı və heyranedicil sözlərlə ifadə edir: “Melodiya gah axır, gah uçur, gah şahənə qalxır, gah incəlir, gah üzülür, gah çırpınır”.

Abay özü də küy yazmışdır. Qazax musiqiçiləri Abayın bəstələdiyi üç küy aşkar etmişlər. Bu küyləri indiki nəslə çatdırən onun istedadlı oğlu Akıl-bay və nəvəsi İsrail olmuşdur. Bunlar - «Май түні» (May gecəsi), «Абай желдірмeci» (“Yeldirməsi” (eydirmə), “Yelətmə”)), «Торы жорға» (Kürən yorğa (at)) mahnılarıdır. Bu küylər indi də qazax xalqının yaşatdığı, sanki bütün təbiəti, insanları ovsunlayan “Qorqud küyləri” kimi hər kəsi sehrinə salır, sanki “günəşin daha çox parlacağı” işıqlı bir həyata səsləyir.

Onu da qeyd edək ki, Abayın yaşadığı Semey vilayətində Abayın çaldığı dombıraya oxşar olan alət tapılmışdır ki, bu dombra ənənəvi qazax dombralarından fərqlənir. Həmin alət üçsimlidir və “Abay dombırası” adını almışdır. Məlum olduğu kimi, qazax dombrası iki simlidir. Lakin, Abayın yaradıcılığını araşdıran qazax alimlərinin, abayşünasların gəldiyi qənaətə görə, Abayın çaldığı dombra üç simli olmuşdur. Məlumat üçün qeyd edək ki, həmin üç simli dombra kvarta-kvinta quruluşludur, bir simdə melodik səs çalınır, digər iki simdə isə burdon səslər – daimi, dəyişməz səslər melodiyanı müşayiət edir. Göründüyü kimi, bu quruluş Azərbaycanın sazının “Şah pərdə kökü”nə tam uyğundur.

Qeyd edək ki, Abayın yazdığı bəzi mahnıların melodiyaşının səs diapazonu çox genişdir. İnsan səsi bu mahnıların ən aşağı və ən yuxarı tonlarını hasil etmək iqtidarında deyil. Abayın musiqi yaradıcılığının tədqiqatçıların fikrinə görə, ola bilsin ki, bu mahnılar, ilk öncə, çalğı alətləri – dombra üçün nəzərdə tutularaq yazılmışdır, ilkin variantda instrumental əsər olmuş, sonra isə ona sözlər qoşulmuşdur.

Abayın musiqi təhsili olmadığına görə musiqi nəzəriyyəsi ilə məşğul olmamışdır. Lakin o sözün gücü ilə, poetik dillə incəsənət, musiqi, onun təbiəti haqqında, mahnıların məzmunu, ideyası haqqında fəlsəfi-estetik baxışlarla yanaşı, sırf musiqili-nəzəri biliklər də sərgiləmiş, olduqca dəqiq və elmi baxımdan tutarlı fikirlər söyləmişdir. Məsələn o, musiqi səsinin fiziki xüsusiyyətləri haqqında yazırdı ki, musiqinin əsasını təşkil edən səsdür; səs – fiziki hadisədir; eşitmə orqanı vasitəsilə o hislərə təsir edir, hislər vasitəsilə şüura çatır.” Və yaxud, Abay xalq mahnıları və küylərin forma və quruluşu, melodik xüsusiyyətləri haqqında dəqiq fikirlər söyləyir: qazax mahnılarının yüksək notlarda çağırış intonasiası ilə başlanması, geniş həcmli giriş hissəsinin çalınması xüsusiyyətini, onların yaranma səbəblərini izah edir, diqqəti əsərin sonluğuna – “ayaq” hissələrinin əhəmiyyətinə yönəldirdi.

Abayın şeirlərində ifaçılıq xüsusiyyətləri – ifa ustalığı, ifaçı və dinləyici münasibətləri haqqında da dərin fikirlər vardır. O əsərin ifa qaydaları haqqında gənc ifaçılara müdrik nəsihətlər, tövsiyələr verir, tələblər ortaya qoyur ki, onlar bu gün də qazax ifaçılığında öz aktuallığını itirməyib. Onun 1887-ci ildə yazılmış şeirində deyilir: “söz düzəldi, dinləyən, sən də düzəl”. Burada Abay “yeni dövrün dinləyicisi”, “dərk olunan dinləmə” məfhumunu da gündəmə gətirir. Çünki, Abay incəsənətin ictimai və tərbiyəvi rolunu dərk edirdi və mahnını xalqın mənəvi inkişafında kəskin, iti bir silah hesab edirdi. Yazdığı yeni mahnıları ifa edə biləcək və həm də onu başa düşə biləcək, onlardan yararlanı biləcək dinləyici arzusunu dilə gətirirdi.

Abay öz ətrafında daim mütərəqqi gəncləri, müasir düşüncəli musiqiçiləri, xalq ifaçıları və akınları toplamış, həyat gerçəklikləri haqqında öz düşüncə və fikirlərini onlarla bölüşmüşdür. Həmin musiqiçilər, ifaçılar da öz növbəsində, sənətkarın mahnılarını məhz onun istək və tələbləri baxımından çıxış edərək ifa etmiş, onlara yeni nəfəs vermiş, işləmələr aparmışlar. Interpretasiya edərək, çoxlu sayda yeni variantların yaranması və yayılmasına səbəb olmuşlar.

Abay musiqi yaradıcılığının bir cəhəti də vardır ki, xüsusi önəm daşıyır. Bu – Abayın rus musiqi mədəniyyəti ilə sıx bağlılığı ilə əlaqədardır. Abay Kunanbayev hələ kiçik yaşlarında bir neçə ay mədərəsədə oxuduğu illərdə rus məktəbinə də getmişdir. Həmin illərdən başlayaraq, rus dili, ədəbiyyatına və musiqisinə maraq göstərmişdir. O, rus ədəbiyyatı və poeziyasının vurğunu olmuş, rus xalq yaradıcılığını öyrənmiş, şəhər mahnı və romanslarını, eləcə də M.Qlinka, A.Rubinşteyn və digər bəstəkarların

vokal əsərlərinə qulaq asmağı sevmişdir. Abay Qazaxıstana sürgün olunmuş rus maarifpərvərləri, siyasi məhbuslarla əlaqədə olmuş, onların mütərəqqi ictimai-siyasi baxışlarını mənimsəməklə yanaşı, içdən gələn, həsrət dolu kədərli nəğmələrini dinləmiş, onların ruhunu hiss etmişdir. Abayın oğulları, Akılbay və Abdurrahman Rusiyada təhsil almış və tətil günlərində vaxtaşırı olaraq atalarını özləri ilə gətirdikləri rus bəstəkarlarının mahnı və romansları ilə tanış olmuşlar. Təbii ki, bütün bunlar Abayın yaradıcılığına təsirsiz ötürməmişdir. Abayın mahnılarında rus və Ukrayna xalq mahnılarının, xüsusilə də, şəhər məişət mahnıları, XIX əsr rus romanslarının təsiri müşahidə olunur. Rus mahnıçılıq ənənələrinə, rus romanslarına xas olan melo-intonasiyalar – melodiyanın genişliyi, geniş melodik oxumalar, romanslara xas dramatik elementlərin mahnılara daxil edilməsi və s. Abay mahnılarının özəl göstəriciləridir. Məhz bu baxımdan, Abay melodiyları ənənəvi qazax xalq mahnılarından fərqlənirdi və yeniliyi ilə diqqəti cəlb edirdi. Bir çox abayşünaslar bəstəkarın musiqi dilində qazax xalq mahnısı və rus demokratik mahnı mədəniyyətinin sıx bağlılığını qeyd etmişlər. Bir tərəfdən qazax musiqi folklor ənənələri, digər tərəfdən rus mahnıçılıq ənənələri – Abay mahnı yaradıcılığının özünəməxsusluğunu müəyyən edən əsas amillər olaraq dəyərləndirmişlər.

Abay rus ədəbiyyatı və musiqisinin qazaxlar arasında tanınması və təbliğ edilməsində böyük rol oynayıb. Abay A.S.Puşkinin, M.Lermontovun, Krilovun və başqalarının əsərlərini qazax dilinə tərcümə edib, doğma dildə səsləndirib və həmin sözlərə mahnılar bəstələyib. Bunlar içərisində Abayın A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” əsəri əsasında yaratdığı “Tatyananın məktubu” əsəri xalq arasında geniş yayılan və milli özəllik, milli status qazanan mahnılardan biridir. Abayın bu mahnısı haqqında rəvayətlər dolayıb, rus musiqiçiləri tərəfindən, ilk öncə təəccüblə qarşılanıb, sonra isə çox yüksək qiymətləndirilib. Abayın yazdığı “Oneginin etirafı” mahnısı da bu silsilədənəndir. Onu da qeyd edək ki, məhz bu əsərləri rus ictimaiyyəti arasında Abay yaradıcılığına maraq oyadıb və tanınmasına səbəb olub.

Abayın “Qaranlıq gecədə dağlar yatır” şeirinin yaranma tarixçəsi də maraqlıdır. Bu Hötenin “Qərib yolçunun gecə mahnısı”nın mətnindən götürülmüşdür. M.Lermontov həmin şeiri rus dilinə “Qaranlıq gecədə uca dağlar yatır” adı altında tərcümə etmiş, Abay isə məhz bu tərcümədən bəhrələnərək həmin şeiri doğma dildə səslənən mahnıya çevirmişdir. Mahnı sevilərək, sonralar, qazax xalq mahnısı statusu qazanmışdır. “Qonur gözlər” rus xalq mahnısını da, Abay, özünəməxsus şəkildə interpretasiya edərək milli xalq melodiyasına çevirmişdir.

Görkəmli rus-sovet musiqişünası V.Belyayev Abayın mahnılarını təhlil edərək, onların qazax folkloru ilə əlaqəsini vurğulamış, bununla yanaşı, onların qazax musiqi mədəniyyətində yeni, daha mütərəqqi bir bədii hadisə olduğunu, demokratik qazax mahnısının əsasını qoyduğunu söyləmişdir. Eyni zamanda, Abayın mahnı yaradıcılığı, ümumilikdə, qazax vokal yaradıcılığının, bəstəkar yaradıcılığının inkişafına təkan vermişdir.

Abay qazax mahnıçılıq ənənələrinə bir çox yeniliklər qatmışdır.

1. O milli vokal musiqiyə yeni məzmun – yeni mövzular və obrazlar gətirmişdir. Bunlar arasında insan həyatını əks edən mahnılar, nəsihət-mahnılar, ayrılıq mahnıları, eyni zamanda, şeiri, sənəti, eləcə də, biliyi və zəhməti tərənnüm edən mahnılar vardır. Onun dərin məzmunlu mahnıları (əsti ən) – “jırau poeziyasının fəlsəfi dünyasının – hikmətinin davamı” olaraq dəyərləndirilir. Onlar arasında məhəbbət mövzulu, satirik və ifşə-edici mahnılar da vardır. Xasiyyət etibarilə, bəzən mərd, sərt və ciddi, bəzən isə işıqlı, kədərli və faciəvidir.
2. Abayın mahnılarının gözəlliyi onun sözləri ilə melodiyaşının üzvi birliyindədir. Onun mahnılarında söz – poetik mətn ön plandadır. Abay sənətində söz - müqəddəsdir. Lakin, bununla belə, Abayın bir bəstəkar – sənətkar kimi böyüklüyü ondadır ki, bəstələdiyi nəğmələrdə hər iki bədii ünsürün – söz və musiqinin qırılmaz vəhdətinə nail olmuşdur. Abayın mahnılarında söz və musiqinin sinxronluğu ön plandadır, “səs-heca” prinsipinə əsaslanır. Bədii semantikaya malik sözü qabarıq şəkildə, hər bir mümkün musiqi dili vasitəsi ilə çatdırmaq Abay yaradıcılığının əsas şərtidir və kökləri folklorun ilkin formalarına gedib çıxır.
3. Qazax professional musiqisində başlanğıc sözün melodeklamasiya vasitəsilə məna tutumunun qabardılması xüsusiyyəti müşahidə olunur. Hər hansı bir mühüm və dərin semantikaya malik sözün vurğulanaraq şeir misrasında qabardılması, sözün ifadəli şəkildə musiqi ifadə vasitələrinin köməyi ilə üzə çıxarılması özəl xüsusiyyətlərindən bir hesab olunur. Bu xüsusiyyət Abayın mahnılarında da mühüm amilə çevrilir. Misra daxilində poetik intonasiyaların musiqi intonasiyaları vasitəsilə ifadə olunması, mühüm məna daşıyan sözün yuxarı istiqamətli səs həmlələri vasitəsilə qabardılması, vacib sözün ritmik cəhətdən formalaşması nəticəsində üzə çıxarılması – Abayın mahnılarının əsas melodik-intonasiya, struktur və metr-ritm xüsusiyyətləridir. Abay öz yaradıcılığında xalq melosuna xas olan ən müsbət xüsusiyyətləri sənətkarlıqla seçərək, onları sanki, cilalayır, incəliklə işləyir və yeni

üslubda təqdim edir. Bu cəhət onun musiqi yaradıcılığının ayrılmaz hissəsinə çevrilir və özündən sonra gələn bəstəkarların yaradıcılığına təsir edir və inkişaf etdirilir.

4. Abaya qədər, qazax poeziyasında daha çox 11 hecalı şeir nümunələrindən istifadə olunurdusa, Abay bu sahəyə də yeniliklər gətirərək səkkiz və altı hecalı şeirin əsasını qoymuşdur və bu şəkili şeirlərə mahnılar yazmışdır. Bunlardan biri də “Səkkiz ayaq” mahnısıdır ki, xalq arasında olduqca populyardır. Abayın mahnı janrına gətirdiyi əsas yeniliklərdən biri də odur ki, onun mahnıları yalnız bir şeir mətninə uyğun olaraq yazılıb və dəyişməz olaraq qalır. Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycan aşıqlarının “klassik havaları” və “aşiq mahnıları” da məhz bu xüsusiyyətinə görə bir-birindən fərqlənir. Onun ən populyar mahnılarından biri “Gözümün qarası” mahnısıdır və dəyişməz qalan poetik mətnə oxunur. Mahnının qəmli melodiyası sevən, sevgilisinin gözəlliyini vəsf edən, əzab çəkən bir gəncin hiss və həyəcanını, olduqca həssaslıqla ifadə edir. Abayın belə ürəkləri fəth edən, insanın ən incə damarına təsir edə bilən mahnıları çoxdur. “Elim ay, yurdum ay”, “Qazax çölləri”, “Ayttım salam, Kalamkas” (Salam göndərdim Qələmqaş gözəl), («Мен көрдім ұзын қайың құлағанын») (Mən gördüm uzun qayın ağacı) «Өлсем орным қара жер» (Ölsəm yerim qara torpaq), “Jelsiz tündə jarık ay” (Yelsiz gecədə yarım ay), və s.
5. Abay öz mahnılarında melodik bəzəklərdən imtina etmişdir – onun fikrincə, bəzəklər, lazımsız melodik fiqurasiyalardır, şeirin dərk olunmasına mane olur və buna görə də, onları artıq hesab edərək melodik mətndən kənarlaşdırmışdır. Qazax xalq havalarına xas olan emosionallıq, müğənni-improvizatorun bacarığını göstərən zəngulə tipli fioriturlar, səsli-küylü açıq hava musiqisi xüsusiyyətlərindən də imtina etmişdir. Onun fikrinə görə, bütün bunlar sözün rəasional qavranmasına mane olur.
6. Abay yaratdığı nəğmələrə bir çox yeniliklər daxil etsə də, heç vaxt qazax musiqisinin intonasiyalarından kənara çıxmamışdır. Qazax xalq mahnıları Kara ölen və küylərinin melodik-intonasiya, metr-ritmik, forma və quruluş özəllikləri Abayın musiqi yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Bəzi mahnılarında ağır intonasiyaları duyulur ki, bunlar oğlu Akılbayın vaxtsız ölümü ilə bağlı yazdığı mahnı-ağılardır. Mahnı-ağılar təbiəti etibarilə qazax folklor nümunələrini xatırladır.

Abay akın ənənələrinə xas olan nəqli janrın melodikasının nitq elementlərini yeni şəkildə istifadə edir: Akın yaradıcılığına xas olan

nəqlilik və rəqətləşməsi – qeyri-sabit metr-ritmik formulları təşkil olunmuş ritmik formullara çevirir. Musiqinin temp-ritmi də sözü önə çıxarmaq məqsədi daşıyır. Bu baxımdan, müəyyən mənada mərasim mahnılarının xüsusiyyətlərini davam etdirir. O melodiyanın inkişaf xəttinə yuxarı istiqamətli kvarta intervalı intonasiyası, geniş intervallara sıçrayışlar - səs həmlələri, çağırış elementləri əlavə edir.

Nəticə. Abayşünas alimlərindən biri olan Aliyə Sabirova “Abayın musiqi reforması” [4] adlı məqaləsində Abayın musiqi yaradıcılığını qazax milli musiqi mədəniyyəti, XIX əsrin siyasi-ictimai mühiti çərçivəsi kontekstində təhlil edir. O, Abayın bir mütəfəkkir olaraq musiqi haqqında yazdığı şeirləri önə çəkir, və onları mütəfəkkir-bəstəkarın musiqi estetikasının əsas, açar mahiyyətli ideya mənbəyi olaraq dəyərləndirir. Abayın yeni mahnı modeli yaratdığını və onun bəstəkar yaradıcılığında istifadə olunaraq davam etdirildiyini söyləyir. Abayın mahnılarının elmi-nəzəri, musiqi-üslub xüsusiyyətlərini dərinlən təhlil edən müəllif mühüm nəticələr əldə edir və Abayın musiqi formasının əsas müddəalarını açıqlayır. O yazır ki, Abay “poetik intonasiyanın, sözün deyilişinin adekvat-dəqiq ifadə edilməsi yolu ilə gedir. Sıçrayışın istiqaməti melomisanın yerləşməsinə bağlıdır. Nəticədə havanın xarakteri dəyişir. O, musiqili ümumiləşmə deyil, mətnin məna aksentlərini vurğulayan sözü olduğu kimi və bilavasitə izləyir, ardınca gedir.” Və müəllif Abayın yaradıcılığında qərar tutmuş universal prinsipləri qeyd edir:

“1. Şeir və havanın münasibətlərindəki “heca-not” prinsipli sinxronluq – improvizasiyalı milli oxumadan (raspev – müəllif) imtina edilməsi sayəsində əldə edilir.

2. forma – bir-birindən sezura ilə ayrılan melomisanlar vasitəsilə qurulur.

3. ... dayaq tonları və qeyri-sabit tonların qarşı-qarşıya qoyulması, orta hissələrin avtəntikliyi və tamamlayıcı kadensiyaların tonikallığı – bütün bunlar lad/məqamı formayaradıcı prosesin tənzimləyicisi səviyyəsinə gətirib çıxarır” [4, 32].

Müəllif, eyni zamanda, melodiyanın yaranmasında poetik qafiyələrin rolunu da xüsusi olaraq vurğulayır.

Abay haqqında fikirlərimizi yenə də onun özünün musiqi haqqında kəlamı ilə bitirmək isəyirik.

Qazaxıstanın “baş akın”ı adını qazanan Abay demişdir: “Musiqiyə var: ürək melodiya ilə qovuşuqdur.” Abayın bütün varlığı, qəlbi ilə yaratdığı ürək melodiyları, bu gün yenə də, insanları “hüduzsuz xoşbəxtlik sahillərinə” (Abay) qovuşdurur, azadlığa səsləyir, həyatı bütün gerçəklikləri ilə sevməyi öyrədir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Бимбоэс А.Э. 25 киргизских песен. // Музыкальная этнография. Сборник статей под ред. Н. Ф. Финдейзена, № XXV. – Ленинград, 1926.
2. Затаевич А.В. 1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии) / под ред. А.Д.Кастальского, предисл. и примеч. автора; Труды о-ва изучения киргизского края. – Оренбург, 1925.
3. Ерзакович Б.Г. Народные песни Казахстана. – Алматы, 1955.
4. Сабырова А.С. О музыкальной реформе Абая. // Вестник Казахского Национального педагогического университета. – Алматы, 2017.

İrada Kocharly (Azerbaijan)**THE MAIN AKIN OF KAZAKHSTAN – ABAY**

Abay entered the history of Kazakh music culture as a music reformer. With his work, he expanded the boundaries of Kazakh folk song, brought it a new content, a new form, expanded the genre system. He added new melody-intonation, meter-rhythm, form and other features: wide melodies typical of the romance genre, fluent readings, new intonations, rhythmic formulas, etc to the songs he wrote. At the same time, Abay brought innovations to the figurative-content structure of songs, deepened their lyrical-psychological mood, added serious-dramatic elements to the melodies he wrote, enriched the lyrics of nature and love with philosophical, humanistic, enlightening ideas, expanded the intonation dictionary of Kazakh song, added features to the Kazakh national melody.

Abay had neither musical education, nor knowledge of notes, and did not record the music he added to his words. Today, more than 60 songs of Abay have been collected and recorded by folklorists. He was able to sing and play the dombra. They say that he did not have a strong voice or a wide range of voices.

However, the sincerity and depth of his performance, the timbre of his voice, the poetic beauty of the poem, the wisdom of the words inspired and excited many hearts.

Abay's musical language was born from folk melodies and is very close to Kazakh folk music. His songs refer to the artistic experience of the akins' traditions, the narrative features inherent in the songwriting of the Kazakh people.

Key words: Abay, song, kyuy, dombra, akin.

Ирада Кочарли (Азербайджан)**ГЛАВНЫЙ АКЫН КАЗАХСТАНА – АБАЙ**

Абай Кунанбаев – вошел в историю казахской национальной культуры и как музыкальный реформатор. Своим творчеством он расширил границы казахской народной песни, внес в нее новое содержание, новую форму, расширил жанровую систему. Он привнес к написанным им песням новую мелодию-интонацию, метро-ритмику, форму и другие особенности: широкие мелодии, характерные для жанра романс, распевное пение, лишенные восточной орнаментики, ритмические формулы и др. В то же время Абай внес новшества в образно-содержательную структуру песен, углубил их лирико-психологический настрой, добавив драматические элементы в написанные им мелодии, обогатил любовную и природную лирику философскими, гуманистическими, просветительскими идеями. С этой точки зрения, Абай расширил интонационный словарь казахской песни и особенности казахского национального музыкального языка.

Абай не имел музыкального образования, не знал ноты и по этой причине не записывал свои мелодии. На сегодняшний день собрано и записано фольклористами более 60 песен Абая. Он умел петь и играть на домбре. По некоторым сведениям, у него не было сильного голоса и широкого диапазона. Однако искренность и глубина его исполнения, тембр голоса, проникновенные мелодии, поэтическая красота стихов, мудрость слов вдохновляли и волновали многие сердца.

Музыкальный язык Абая родился из народных мелодий и очень близок к казахской народной музыке. Его песни относят к художественному стилю акыньских традиций, основывается на повествовании, присущим песенному творчеству казахского народа.

Ключевые слова: Абай, песня, кюй, домбра, акын.